

Kirjastotieteen (ja informatiikan) intresseistä

Irmeli Hovi kirjoittaa tämän lehden ensimmäisessä numerossa vuonna 1988 (vol 7 nro 1) tieteenalan intressin käsitteestä, sen merkityksestä tieteenalan määreenä ja erityisesti kirjastotieteen (ja ainakin osittain myös informatiikan) intressistä. Käsitteensä mukaan Hovi soveltaa intressin käsitettä toisin kuin tieteenfilosofiasa on tapana ja päättyy sellaiseen käsitykseen kirjastotieteen intressistä, jota en pidä onnistuneena. Perustelen käsitykseni seuraavasti.

Tieteenalan intressi

Hovi viittaa Malmbergin alustukseen erityistieteiden määrittelyn kriteereistä (kohde, metodi, intressi). Tämä jäsenitys, Malmbergillakin, on peräisin tieteenfilosofiasta ja (tiedon)intressin käsite siinä Jürgen Habermasilta. Sekä kolmijako että tiedonintressin käsite ovat tieteenfilosofiassa yleisesti tunnettuja. Niinluodon mukaan Habermas ei tarkoita tiedonintressillä tutkijoiden motiiveja eikä yhteiskunnallisesti asetettuja tutkimuksen tavoitteita, vaan pikemminkin rationaalisuusperustaa tieteelliselle käytännölle. Tiedonintressi on siten eräänlainen tiedon arvon perusta: väite, että esim. luonnontiedettä hallitsee tekninen tiedonintressi, merkitsee samaa kuin väite, että luonnontiede on rationaalista ja sen tulokset arvokkaita juuri siksi, että se tekee mahdolliseksi todellisuuden prosessien ohjailun ja kontrollin. (Niinluoto, Ilkka, Johdatus tieteenfilosofiaan: käsitteen ja teorianmuodostus. Otava, 1980, s. 70–71)

Habermas erottelee kolme tiedonintressiä (tekninen, hermeneuttinen, emansipatorinen) ja niitä vastaavat tutkimuksen päämäärät (kontrolli, tradition siirto ja tulkinta, väärästä tietoisuudesta vapautuminen). (Op. cit., 72)

Hovin antamat esimerkit eri tieteenalojen intresseistä eivät sovi tieteenfilosofiassa käytettyyn intressin käsitteeseen, vaan ovat pikemminkin yhteiskunnallisia arvoja, joita mainittuja tieteitä vastaavissa käytännön ammateissa yleensä sanotaan edistettävän. Ne liittyvät kaikki päämäärätyyppiin kontrolli (miten saavuttaa tavoiteltu tilanne) ja edustavat siten selkeästi teknistä tiedonintressiä. Arvojen suhdetta intressiin havainnollistaa se, että esim. epäoikeudenmukaisuuskin oikeustieteen 'päänt-

ressinä' olisi päämäärä, joka liittyisi juuri tekniseen intressiin. En usko, että yksikään Hovin esittämä vakiintuneempien tieteenalojen 'intressi' on riittävä edes näiden tieteenalojen päämäärinä. Mainitut 'intressit' tosin tavallisesti hyväksytään osaksi kullekin tieteenalalle ajateltua kontrollipäämäärän suuntaa.

'Oikeus tietoon' kirjastotieteen intressinä

Pyrkimys edistää oikeutta tietoon kirjastotieteen 'pääntressinä' on myös luonteeltaan yhteiskunnallinen arvo, joka toteutuu tai jota toteutetaan jossain yhteiskunnassa, toisissa taas ei. Sen hyväksyminen kirjastotieteen 'päämääräksi' johtaisi moniin ongelmiin ja yllätyksiin. Ensinnäkin lähtökohdaksi on valittu tieteenfilosofian käsitteistö, mutta tarkastelussa mennäänkin tämän 'kielipelin' ulkopuolelle: päämäärän tulee olla tyyppiä kontrollointi, tulkinta, vapautuminen; pyrkimys edistää oikeutta tietoon on eri tyyppinen käsite, joka edustaa kontrollin yhtä mahdollista suuntaa. Jos taas vaihdetaan 'kielipelin' sääntöjä ja katsotaan, että tyyppiä *pyrkimys edistää jotakin* olevat lausumat kelpaavat erityistieteen määreiksi päämäärinä, seuraa yllätys: yhteiskunnallisten arvojen vaihtuessa vaihtuvat pyrkimyksetkin ja johtavat samoja tutkimuskohteita samasta teknisestä intressistä tutkiviin eri tieteisiin: *oikeus-tietoon-kirjastotiede, propaganda-kirjastotiede, rahvaan-kasvatus-kirjastotiede*, jne. Vaikka jopa termi olisi sama, ei tarkoite olisi ollenkaan sama.

Pyrkimys edistää oikeutta tietoon (tai mitä tahansa muuta yhteiskunnallista asiaa) kirjastotieteen keskeisenä 'päämääränä' johtaisi myös yllätykseen. Koska tämä pyrkimys liittyy kiinteästi tekniseen tiedonintressiin ja vain siihen, olisi tällainen kirjastotiede nimenomaan tekninen suunnittelutiede, mistä seurauksesta Hovi ilmeisesti ei kuitenkaan pitäisi.

Monipuolisemmat intressit

Pyrkimys edistää oikeutta tietoon ei liene kirjastotieteelle tai sen harjoittajille irrelevantti. Pi-

kemminkin päinvastoin: olen vakuuttunut, että hyvin monet alan tutkijat pyrkivät työllään edistämään tätä oikeutta. Tällä pyrkimyksellä on kovin vähän tekemistä sen intressin käsitteen kanssa, jota tieteenfilosofiassa käytetään tieteenalan määrittelyyn. Lisäksi tähän pyrkimykseen liittyvä päämäärätyyppi (kontrolli) ja siitä seuraava tekninen tiedonintressi ovat käsittääkseni riittämättömiä kirjastotieteelle (ja informatiikalle).

Toki kirjastotieteellä ja informatiikalla on tekniikkänsä intressi — koska mm. tiedon saantia ja sen edistämistä kirjastojen ja muiden keinojen avulla tutkitaan — mutta kirjastotieteellä voidaan ajatella olevan myös hermeneutin ja emansipatorinen intressi. Esimerkiksi kirjastohistoriallinen tutkimus tai tiedon hankinnan tutkimus voi olla hermeneuttista, ymmärryksen ja tulkintaan pyrkivää. Nämäkin intressit tosin ovat instrumentaalisia, tieteen välinearvoa korostavia intressejä.

Niiniluotoa mukailen ja erittäin tärkeänä pidän teoreettista intressiä, joka pyrkii tiedon hankinnan todellisuutta koskevien tosiasioiden ja säännönmukaisuuksien selittämiseen (Op. cit., 72–73). Se sopii hyvin yhteen Järvelinin ja Vakkarin artikkelissa tässä lehdessä (vol 7 nro 1) hahmoteltuun käsitykseen kirjastotieteestä ja informatiikasta. Lisäksi se mitä rationaalisimmin hyödyttää myös teknistä intressiä, kuten artikkelissa pyritään osoittamaan.

Kirjastotiede ilman kirjastoja

Kirjastotieteen kukoistus ilman kirjastoja on mahdollista, koska kirjasto ei ole ainoa instituutio, joka edistää tiedon saatavuutta (tai oikeutta tietoon). On muitakin instituutioita, joilla on sama intressi ja uusiakin voi syntyä. Vaikka jollakin hallinnollisella päätöksellä määrättäisiin kirjastot hävitettäväksi, se ei lakkauttaisi ihmisten ammatillista eikä vapaa-ajan tiedonhankintaa. Vain yksi keino poistuisi valikoimasta. Tässäkin tilanteessa olisi kiinnostavaa tutkia, miten esim. oikeus tiedon saantiin toteutuu tai miten sitä voitaisiin edistää tai — kirjastojen hävittäjän näkökulmasta — heikentää.

Mikä muuten on kirjaston käsite? Jos painetut dokumentit vaihdettaisiin elektronisiksi, muiden tekijöiden ollessa ennallaan, voitaisiinko vielä puhua kirjastosta? Entä jos kirjastorakennekin purettaisiin, olisi vain tietokanta (tai

-kantoja), näyttölaite kotona tai työhuoneessa ja kirjastonhoitaja, joka tarjoaisi online neuvonpalvelua äänipuhelimella, kuvapuhelimella tai vain tekstinmuotoisesti päätteen välityksellä? Entä, jos kirjastonhoitajankin korvaisi 'älykäs konsultti', jonka asiantuntemus kattaisi kaikki tiedon ja kirjallisuuden alat, myös kaukokirjallisuuden?

Olipa viimeisen vaihtoehdon mukainen instituutio kirjasto tai ei, niin nykyisenlaisten kirjastojen muuttuminen tällaisiksi ei missään tapauksessa lopettaisi kirjastoammatillisia tehtäviä eikä varsinkaan kirjastotieteellisiä tutkimusongelmia. Edelleen tarvittaisiin käyttäjäkoulutuksen tutkimusta, käyttäjätutkimusta, kokoelmien muodostamisen tutkimusta, tiedon tallennuksen ja haun tutkimusta, jne. Siis kirjastotiede (ja informatiikka) voi kukoistaa myös ilman kirjastoja. Sitoutuminen johonkin instituutioon tai toimintatapaan on sitoutumista teknisiin aspekteihin. Mielestäni se sopii huonosti tieteenlehdelle.

Hovin päätelmä kasvatustieteen ja koululaitoksen suhteista ei ole pitävä, koska koululaitos ei ole synonyymi lasten järjestelmälliselle opettamiselle ja kasvattamiselle.

Ymmärtääkseni kirjastotieteen suhde synnyinkotiinsä kirjastoihin on hyvä, ei kitkainen. Kirjastotiede kehittyy tälle 'alma materilleen' entistäkin antoisammaksi, kun se saa laaja-alaisesti tutkia, kuvata ja selittää kaikkea tiedon (kulttuurin) hankintaa, välitystä, välittymistä, tuotantoa ja käyttöä, ja tämän nojalla päätyä mm. hyvin perusteltuihin käsityksiin siitä, miten kirjastot mm. voisivat parhaiten edistää oikeutta tietoon, jos yhteiskunta sen suo.

En näe kirjastotieteen keskeistä valintatilannetta siten, kuin Hovi kirjoituksensa lopussa sen esittää. Käytännön kirjasto- ja informaatiopalvelutyössä kansalaisten tiedontarpeiden ja oikeuksien kunnioittaminen ei ymmärtääkseni voi olla johtamatta pyrkimykseen sekä tyydyttää tarpeita että edistää oikeuksia. Näitä pyrkimyksiä voidaan nykyisin mitä parhaiten — joskaan ei yksinomaaisesti — tukea ATK-järjestelmien (tietotekniikan) avulla. Hovin luonnosteleva valintatilanne ei käsitykseni mukaan tule muodostumaan vedenjakajaksi 'kirjastotieteelle' ja 'informatiikalle'. Edellä esitetyn nojalla kyseessä olisi valinta kahden instrumentaalisen intressin (tai pikemmin päämäärän) välillä. Siihen ei pidä jäädä.

Kalervo Järvelin